

Celâlî Kavramı Üzerine Düşünceler¹

Gökhan Toka

“Şelaleye düşmüştür zeytinin dalı,
Celâlîyim,
Celâlîsin,
Celâlî...” (Süreya, 2016)

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren 16. yüzyıla değin geçen tarihsel zaman aralığında birçok fetih, siyasi başarı gerçekleştirmiş ve etrafındaki dünyada çağdaşlarının üzerindeki hegemonyasını oldukça kuvvetlendirmiştir. Fetihleri ve siyasi başarıları yazmak, modern tarihin Türkiye’de kuruluşundan itibaren neredeyse her daim tercih edilmiş ve geniş çaplı araştırmaların konusu olmuştur. Fakat bu yazı, Osmanlıların fetihlerinden yahut “kâfir”e karşı yürüttüğü gazâlardan bahsetmeyecektir. Bu yazı 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra özellikle Anadolu’yu kasıp kavuran eşkıyaların, haramîlerin ve kanunsuz Celâlîlerin kısa bir analizini yapmaya çalışacaktır. Zira Osmanlı merkezini uzun süre meşgul eden bu kanunsuz sıradan insanların taleplerinin ne olduğu, niçin asi bölüklere dönüştüğü ve ne derece istediklerini elde ettikleri büyük bir muamma niteliğindedir.

Öncelikle Celâlî kimdir? Bu adlandırma nereden türemiştir? Kökenleri ve temsil ettiği grup/sınıf kimlerden oluşmaktadır? gibi soruların cevaplarını aramakla işe başlamak gereklidir. Mücteba İlgürel’in *İslam Ansiklopedisi*’nde verdiği tanıma göre Celâlî tabiri 16. yüzyılın başlarında merkeze karşı isyan eden Bozoklu bir şeyh olan “Celâl’e mensup” anlamına gelmektedir. Bozoklu Celâl ise Osmanlı idaresinden memnun olmayan ve Şii temayüllü Türkmen gruplarının Safevî destekli bir isyancıbaşısıdır (İlgürel, 1993: 252). O tarihten itibaren ise Anadolu’da vuku bulan herhangi bir isyan halk arasında Şeyh Celâl’e atıfta bulunularak “Celâlî” olarak tanımlanmıştır. Osmanlıların bu tarz ayaklanmaları hurûc ale’s-sultân² olarak tanımladığı da birçok kaynaktan anlaşılır.

Görüldüğü üzere Celâlîler başlangıçta dinî kökenli bir isyan hareketinin temsilcileri olarak zikredilirken özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu’da geniş tabana yayılmasıyla birlikte devlete karşı girişilen ayaklanmaların genel tanımı olarak kendisine yer bulmaktadır. Öte yandan belirtilmesi gereken önemli bir nokta ise II. Bâyezid’in saltanatının son dönemlerinde meydana gelen Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı’dır. Şah Kulu hadisesi, bizlere Anadolu’nun tarihinde belki de merkezi yönetimden hoşnutsuz diğer toplumsal kesimlerin yani, tımarları çeşitli sebeplerle ellerinden alınan tımar erbabı ve sipahilerin bir önder etrafında örgütlenerek büyük çaplı bir ayaklanmanın ilk örneğini gösterir niteliktedir.

¹ Gökhan Toka tarafından *sosyalbilimler.org*’da yayımlanmak üzere kaleme alınmıştır. gokhan.toka@sosyalbilimler.org
Atıf Şekli: Toka, Gökhan. (2020, Şubat 13). “Celâlî Kavramı Üzerine Düşünceler”, *sosyalbilimler.org*, Link: <https://sosyalbilimler.org/celali-kavrami>

² Hurûc ale’s-sultân: Meşrû hükümete karşı girişilen ayaklanma, isyan, devlet ve sultana karşı gelmek anlamındadır.

I. Selim'in saltanatı ise Anadolu'da kökensel değişimlerin çağı olmuştur. Nitekim Doğudaki Safevî tehlikesine doğrudan müdahale ederek Şah İsmail ve onun Anadolu'daki destekçilerinin ortadan kaldırılma süreci bilhassa Türkmen grupları arasında infiale yol açacaktır. Bu süreçte Anadolu'da artan çiftbozan hadisesi, iktisadî darlık, Mezo-Amerika'dan Avrupa'ya akan altın ve gümüşün piyasada yarattığı enflasyon, nüfus baskısı ve benzeri gibi çeşitlendirilebilecek birçok etkenle birlikte düşünüldüğünde isyancıların yani Celâlîlerin gayelerini kurgulayabilmek biraz daha mümkün olabilmektedir. Peki ama isyancı taifeler niçin 16. yüzyıl ortalarından itibaren merkezi ciddi derecede tehdit edecek bir hâl almıştır? Bu sorunun cevabı özellikle Kanunî'nin saltanatının son yıllarında vuku bulan iç savaşın getirdiği yıkımın sonuçlarını analiz etmekle verilebilir.

Kanunî'nin oğulları Şehzâde Bâyezid ve Selim (sonradan II. Selim) arasında yaşanan taht kavgası, tarafların -özellikle Bâyezid'in- Anadolu'dan topladığı sekban bölüklerini silahlandırarak birtakım vaatler -kapıkulu yapılmalarını sağlamak gibi- ile aralarındaki mücadelede kullandıkları bu büyük grupları beslemeye başlamaları, taşradaki asayişsizliğin ilerleyen yıllardaki temel sebeplerinden birini teşkil edecektir. Bu savaştan yenik ayrılan Şehzâde Bâyezid'in dağılan ordusu Anadolu'da başıboş 'levendat taifesi' olarak bilinen bir grubun türemesine yol açacak ve bu taife çoğu kez köylerde, kasabalarda ve mümkün merteye meskûn mahallerde eşkıyalık hareketine girişeceklerdir. Buradan hareketle aslında ilk Celâlîlerin bu taht kavgasına sebep olan Kanunî'nin oğulları olduğu iddia edilebilir. Şehzâde Mustafa'nın ölümünden sonraki süreçte mülkün varisleri olarak karşı karşıya kalan Şehzâde Selim (II) ve Bâyezid, özellikle Anadolu'da 16. yüzyılın ikinci yarısında bölgeyi kaos ortamına sürüklemiştir.

Özellikle Şehzâde Bâyezid'in Amasya'ya neredeyse sürgün edilmesinden ve Selim'in ise Konya'ya sancak beyi olarak tayin edilmesi olayların başlangıcını teşkil etmiştir. Bu süreçte Akdağ'a göre Anadolu'daki tımarlı sipahilerin 1555'te saray hiziplerinden Enderun-Kapıkulu bloğunun düzenliğini alaşağı etme girişimi olan Düzme Mustafa olarak tertip edilmiş hükümet darbesi başarısızlıkla sonuçlanmış fakat ilerleyen süreçte Selim ve Bâyezid çatışmasında yine bu iki grubun belirleyiciliği önem taşımıştır (Akdağ, 2018).

Osmanlı rejiminde Celâlîler ile mücadele yöntemleri ise yüzyıla göre değişkenlik gösterir. İsyancıların merkez tarafından cezalandırılma şekilleri de yine bu değişkenlik içerisinde okunmalıdır. 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren şiddetlenen ve Osmanlı hanedanının meşruiyetinin özellikle Anadolu'da sorgulanmasına yol açan bu olaylar silsilesinden günümüze ulaşan herhangi bir ideoloji ya da gayenin kesin bir şekilde var olduğunu söyleyememek ise ayrı bir problematiktir. Bu problematiğin temelinde Osmanlıların, isyancılara karşı konumlanışının neredeyse aynı olması yatar. Nitekim bu yazının başında belirtildiği gibi Osmanlılar bu isyanları muhtevası ne olursa olsun genellikle -elbette istisnalar mevcuttur- "Hurûc ale's-sultân" yani meşru hükümete karşı girişilen ve doğrudan sultanın kendisine karşı gelmek olarak algılandılar. Devletin kendini var etme şekilleri belki bu noktada biraz daha açıklayıcı olabilir. Devlet, şiddet tekeli elinde bulunduran mutlak merci olarak kendini kamusal alanda kabul ettirdikten sonra hiç şüphe yok ki bu isyanlara diğer toplumsal kesimlerin katılımını görece engelleyerek 17. yüzyılda kendi alanını korumayı başarmıştır. Burada Osmanlıların çağdaşlarına göre

şiddet tekeline gerçekten kâdir olabilme yöntemlerini uygulamada biraz daha başarılı olduğu söylenebilir. Bu noktada Karen Barkey'in "Osmanlı tarzı merkezileşme" dediği sav geçerli olabilir fakat sorgulanmaya yine açıktır. Nitekim isyancılara devletin kaynaklarından bir şekilde yararlanma fırsatı verildiğinde, isyanların şiddetinin azaldığı gözlemlenebilmektedir. Karayazıcı ve sonrasındaki isyancı liderlerin devletin kendisiyle müzakere etmeye başlaması bunun en açık örneği sayılmalıdır. Bu örnekleri biraz daha açmak gerekirse Celâli liderlerine genellikle buldukları yörelerde sancak beyliği ya da beylerbeyliği tevcih ediliyordu. Bu görevlendirmelerle Karayazıcı kendi hakimiyet alanı olarak bilinen Amasya ve Çorum'a, Kalenderoğlu Mehmed, Ankara'ya, Kınalıoğlu ise Afyonkarahisar'na bey olarak tayin edilmiştir. Fakat sancak beyliği dışında kademe olarak daha yüksek bir mevki olan beylerbeyliği tevcih edildiğinde asinin, kendi bölgesinden daha uzak bir bölgeye atanması esası uygulanmıştır. Bu uygulamaya münasip bir örnek olarak Deli Hasan Bosna gibi mobilizasyonunun mevcut olmadığı bir yere, yine diğer büyük bir asi olan Taval Ahmed ise Şehrizer'a beylerbeyi olarak atanır (Akdağ, 2018).

Bu görevlendirmeleri, Osmanlıların Celâli liderleriyle bir tür başa çıkma yöntemi olarak kullandığı fikri desteklenebilir. Bunun yanı sıra bir Celâli'nin, diğer asiyle hakimiyet mücadelesi vererek devlet tarafından yollanacak olan ihsanlara nail olma arzusu, isyancıların, sınıf temelli bir yapısının olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü Celâli olarak tanımladığımız bu grupların amacının, çeşitli bileşenlerin bir araya gelmesiyle Anadolu'da oluşan olumsuz koşullardan sıyrılıp, Osmanlı sistemine dahil olma uğraşı olduğu kabul edilmelidir. Öte yandan isyancıların doğasına dair güzel bir yoruma Topçular Kâtibi Abdülkadir'de rastlanmaktadır. Yukarıda izahına uğraşılan isyancıların isteklerine paralel olarak Topçular Kâtibi, Deli Hasan'a merkez tarafından ilk kez payelendirme yapılacağına ilişkin arz bildirildiğinde dönemin paşalarından Nuh Paşa şu şekilde karşı çıkar:

Lâkin sonra yüz nefer Deli Hasan peyda olur. Hemen bunlara kılıç evlâdır.

Nuh Paşa'nın bu yorumu aslında doğruyu yansıtıyordu nitekim ardından hemen Deli Hasan'dan ayrılan Taval Ahmed, Orta Anadolu'nun yeni isyancıbaşısı olmuştu. Peki bu asiler etraflarında kimleri topluyordu ve toplanan bu neferleri nasıl finanse edip bir amaca ikna etmişlerdi? Daha doğrusu belirli bir amaç söz konusu mu idi? Yüksek ihtimalle isyancı liderler, Osmanlı sisteminin bir yerinde var olma düşüncesiyle hareket etmişlerdi ve köy basıp halkın mallarını gasp etmekle adamlarını finanse etmişlerdi. Bu hususa dair Karayazıcı'nın adamlarına ve şehirdeki esnafa bir tür poliçe dağıttığı bilinmektedir. Anadolu'daki yerel eşraftan Celâli bölüklerine dahil olanlar büyük olasılıkla önelerine sunulan maddî güvencelerle ikna oluyordu. Çünkü Osmanlı'nın Habsburg ve İran ile girdiği uzun savaş dönemi sırasında avarızın sürekli hale getirilerek toplanması, merkezin parasallaşan ekonomide duyduğu nakit ihtiyacını tımar topraklarını iltizam yoluyla kiralayarak karşılamaya başlaması, Anadolu'daki insanları bir şekilde Celâlîler safına çekmiş olabilirdi. Elbette belirtilen bu eşraftan daha büyük çoğunluk XVI. yüzyılın ortalarından itibaren isyan etmeyi deneyimlemiş ve tüfek kullanmayı bilen levendat ya da sekban bölüklerinden oluşmaktaydı. Şu ya da bu şekilde Osmanlı meşruiyetine çoktan karşı çıkmış olan bu deneyim, belki de Anadolu'daki isyancı liderlerin uzun süre başarılı olmasının altında yatan gerçek etkendi.

Son olarak Celâli isyanları nelere yol açmış olabilir? Bu sorunun cevabı kesinlikle Anadolu’da sınıf bilinciyle hareket eden isyancı bir yapının oluştuğu değildir. Buradaki temel mesele isyancıların yol açtığı yıkımdan kaçan Anadolu köylüsünün ardında bıraktığı topraklara ne olduğudur. Çünkü erken modern dönemde gücün toprakla olan bağımlı ilişkisi göz ardı edilemez. Bu topraklar yüksek ihtimalle değerinden çok düşük ücretlerle görece o dönemde daha kuvvetli olan sipahiler ve kapıkullarına bir şekilde devredilmiş, palanka denilen küçük müstahkem kaleler ile çevrilerek müdafaa edilmiş, çiftlik ağalığı diyebileceğimiz bir yapıya evrilmiştir. Kalanlar şüphesiz mevcut Celâli liderleriyle bir tür anlaşma yaparak ya da sekban denilen paralı askerleri tutarak varlığını sürdürmüştür. Bu mesele ise Osmanlı tarihi içerisinde gerçekten araştırılmaya değerdir çünkü, “merkezi” bir devlet olarak tanımlanan Osmanlıların haricinde Anadolu’da kendisini bir şekilde var eden bu yapının yerel bağlılıklar üzerinden inşa edilmiş olarak mevcudiyetini nasıl sürdürebildiği sorgulanmaya açıktır.

Özetle bu çalışmada, Celâlilerin kimlerden oluştuğu, çoğunluk olarak hangi amacı taşıdıkları ve devlet karşısındaki konumları anlatılmaya çalışıldı. Celâli kavramının tarihsel evrimi elbette mevcut literatür üzerinden hareketle yorumlandı ve bununla kavramların değişkenliğinin tarih araştırmalarında bir kilometre taşı olması gerektiği vurgulanmak istendi.

Kaynakça

Akdağ, Mustafa. (2018). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâli İsyancıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Barkey, Karen. (1997). *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*, New York: Cornell University Press.

Elias, Norbert. (2004). *Uygarlık Süreci Cilt I-II*, Çev. Ender Ateşman; Erol Özbek. İstanbul: İletişim Yayınları.

İlgürel, Mücteba. (1993). “Celâli İsyancıları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

Süreya, Cemal. (2016). “Kısa Türkiye Tarihi”, *Sevda Sözleri, Bütün Şiirleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 186.

Kayda Değer Akademik Metinler mottosuyla, 10 Ağustos 2015 tarihinde yayın hayatına başlayan *sosyalbilimler.org*, sosyal bilimler alanında çalışma yürüten her bireyin yararlanmasına veya katkı sunmasına açık akademik bir web sitesidir. Hakkında detaylı bilgi almak için sosyalbilimler.org/hakkinda sayfasını ziyaret edebilirsiniz.

Facebook, Twitter, Instagram ve YouTube’da [@sosbilorg](https://www.facebook.com/sosbilorg) kullanıcı adıyla *Sosyal Bilimler*’i takip edebilirsiniz.

sosyalbilimler.org/abonelik sayfasından e-bülten abonesi olarak, her pazar günü, o hafta içinde sosyalbilimler.org’da yayımlanan çalışmaların tamamını size gönderilecek bir e-posta ile alabilirsiniz.

Aynı zamanda yayımlanan çalışmaların size WhatsApp üzerinden gönderilmesini talep ederseniz bit.ly/SosyalBilimlerWhatsApp linki üzerinden “**Sosyal Bilimler WhatsApp Grubu**”na katılabilirsiniz.